صحيح و معتل

ـ صحيح: به فعلي گفته مي‌شود که در حروف اصلي آن حرف علّه (و، ا، ي) وجود نداشته باشد. مانند: يكتب، بدَأ، جلس

ـ معتل: به فعلي گفته مي‌شود که در حروف اصلي آن يك يا دو حرف عله وجود دارد. مانند: وَجَدوا، قالَتْ، اهتدي

ـ مضاعف: به فعلي گفته مي‌شود كه يكي از حروف اصلي آن، دو بار تكرار شده باشد. مانند: يَمُدُّ (م د د)، يُحِبُّ (ح ب ب)

ـ مهموز: به فعلي گفته مي‌شود كه يكي از حروف اصلي آن همزه باشد. مانند: يقْرَأُ، يسْأ لُ ، أكلوا

ـ سالم: به فعلي گفته مي‌شود كه معتل، مهموز و مضاعف نباشد. مانند: يكتب، يخرج، باحثوا

اقسام معتل

۱ـ مثال(معتل الفاء): وَعَدَ   ۲ـ أجوف(معتل العين): قَوَلَ   ۳ـ ناقص(معتل اللام): هَدَي

۴ـ لفيف(داراي دو حرف علّه است): شَوي، وَلَي

اقسام اعلال

به تغييراتي كه در ساختار فعل معتل ايجاد مي‌گردد، اعلال مي‌گويند: قَوَلَ قالَ، يَقْوُلُ يَقُوْلُ

۱ ـ اعلال به قلب: هرگاه حرف علّه با توجه به حركت حرف ماقبل خود به حرف ديگري تبديل شود، در آن فعل، اعلال به قلب صورت گرفته است.

قَوَلَ »» قالَ   -   دُعِوَ »» دُعِيَ   -   خافْنَ »» خِفْنَ

** از آن‌جا كه حروف علّه در واقع «و، ي» مي‌باشند، هرگاه حرف علّه «الف» باشد، قطعاً قلب (دگرگوني) صورت گرفته است، يعني هرگاه حرف علّه «الف» باشد، قبلاً اين «الف» يا «و» بوده يا «ي» به همين دليل به آن «الف منْقَلبه» گفته مي‌شود.

۲ـ اعلال به اسكان: هرگاه حرف علّه متحرك، ساكن گردد به شكلي كه حركتش حذف يا به حرف ماقبل منتقل شود در آن فعل، اعلال به اسكان صورت گرفته است. يَهدِيُ يَهدِيْ

** دو حرف علّه «و، ي» چنانچه در وسط يا آخر فعل قرار گيرند، حركت ضمّه و كسره بر آن‌ها ثقيل و سنگين است به همين دليل در آن اعلال به اسكان به‌وجود مي‌آيد.

يَرميُ »» يَرميْ -   يَقْوُلُ »» يَقُوْلُ »» يقولُ - يُلاقِيُ »» يُلاقيْ -   يَبْيِعُ »» يَبِيْعُ »» يبيعُ   -   يَدْعُوُ »» يَدْعُوْ

۳ـ اعلال به حذف: اگر در فعل معتل دو حرف ساکن در کنار هم واقع شوند، که يکي از آن‌ها حرف علّه باشد، حرف علّه حذف مي‌شود. در اين صورت اعلال به حذف روي داده است: قالْنَ «» قُلْنَ

اقسام فعل مثال

۱ـ مثال واوي: وَجَدَ، وَضَعَ ۲ـ مثال يائي: يقن، يئس

اعلال در ماضي فعل مثال: در در همه‌ي صيغه هاي ماضي اين فعل هيچ‌گونه اعلالي صورت نمي‌گيرد يعني شبيه افعال صحيح و سالم صرف مي‌شود.

غايب: وَجَدَ، وَجَدا، وَجَدوا، وجَدَتْ، وَجَدتا، وَجَدْنَ

مخاطب: وَجَدْتَ، وَجَدْتما، وَجَدْتُم، وَجَدْتِ، وَجَدْتما، وَجَدْتُنَّ

متکلم: وَجَدْتُ، وَجَدْنا

اعلال در مضارع فعل مثال: در صرف و تغيير مضارع مثال، چنان‌چه مثال واوي و ثلاثي مجرد باشد، حرف علّه در تمامي صيغه‌ها حذف مي‌شود. مثال: وَجَدَ - يَوْجِدُ «» يَجِدُ

غايب: يَجِدُ، يَجِدانِ، يَجِدونَ، تَجِدُ، تَجِدان، يَجِدْنَ

مخاطب: تَجِدُ، تَجِدانِ، تَجِدونَ، تَجِدينِ، تَجِدان، تَجِدْنَ

متکلم: أَجِدُ، نَجِدُ

* چنان‌چه مثال، يايي باشد در صرف مضارع آن، حرف علّه حذف نمي‌شود يعني درست مانند افعال صحيح صرف مي‌شود.

مثال: يَسَرَ - يَيْسِرُ، يَيْسرانِ، ييْسرونَ،...

* چنان‌چه مضارع مثال مجهول باشد، (در مثال واوي) حرف علّه حذف نمي‌شود.

مثال: وَجَدَ - يَجِدُ «» يُوجَدُ، يُوجَدانِ، يُوجَدونَ،...

** در ساخت فعل امر از فعل مثال به دليل اين‌که فعل امر از مضارع ساخته مي‌شود، اعلالي که در مضارع وجود دارد در ساختار امر نيز وجود دارد يعني صيغه‌هاي فعل امر بايد از روي مضارع اعلال شده باشند.

صرف فعل امر از «يَجِدُ»

امر باللّام (غايب): لِيَجِدْ، ليجدا، ليجدوا، لتجدْ، لتجدا، ليَجِدْنَ

امر حاضر: جِدْ، جِدا، جِدوا، جدي، جِدا، جِدْنَ

امر باللّام (متکلّم): لِأَجِد، لِنَجِدْ

اقسام فعل اجوف

۱ـ اجوف واوي: قَوَلَ، نَوَم   ۲ـ اجوف يايي: بَيَعَ، سَيَر

اعلال در ماضي اجوف: هنگام صرف ماضي در پنج صيغه‌ي اول، اعلال به قلب (قلب به الف) صورت مي‌گيرد و از صيغه‌ي ششم تا چهاردهم حرف علّه حذف مي‌شود. در اين حالت چنان‌چه عين‌الفعل مضارع آن ضمه داشته باشد از صيغه‌ي ششم تا چهاردم فاءالفعل ضمه (ـُـ) گرفته و در صورت مکسور يا مفتوح بودن عين‌الفعل، فاءالفعل در اين صيغه‌ها کسره (ـِـ) مي‌گيرد.

*** قَوَلَ (اجوف واوي) فَعَلَ - يَفعُلُ

غايب: قالَ ، قالا ، قالوا ، قالَتْ ، قالتا ، قُلْنَ

مخاطب: قُلتَ، قُلْتما ، قُلْتم ، قُلْتِ ، قُلتما ، قُلْتُنَّ

متکلم: قُلْتُ، قُلْنا

*** بَيَعَ (اجوف يايي) فَعَلَ - يَفعِلُ

غايب: باعَ ، باعا ، باعوا ، باعَتْ ، باعَتا ، بِعْنَ

مخاطب: بِعْتَ ، بِعْتُما ، بِعْتُم ، بِعْتِ ، بِعتما ، بِعْتُنَّ

متکلم: بِعْتُ، بِعْنا

*** خَوِفَ (اجوف واوي) فَعَلَ - يَفعَلُ

غايب: خافَ ، خافا ، خافوا ، خافَتْ ، خافتا ، خِفْنَ

مخاطب: خِفْتَ ، خِفتما ، خِفْتم ، خِفْتِ ، خِفتما ، خِفْتُنَّ

متکلم: خِفْتُ، خِفْنا

اعلال در مضارع اجوف بر وزن يَفْعَلُ

۱ـ در تمامي صيغه‌ها قلب به الف صورت مي‌گيرد به غير از جمع‌هاي مؤنث. يَخْوَفَ يخافُ ، يخافانِ ، يخافونَ

۲ـ در دو صيغه‌ي جمع مؤنث اعلال به حذف صورت مي‌گيرد. يَخافن يَخَفْنَ ، تَخافْنَ تَخَفْنَ

بر غير وزن يَفْعَلُ (يَفعِلُ و يَفْعُلُ)

۱ـ در تمامي صيغه‌ها اعلال به اسکان صورت مي‌گيرد به غير از جمع‌هاي مؤنث. يَقْوُلُ »» يَقُولُ   -   يَسْيِرُ »» يَسِيرُ

۲ـ در دو صيغه‌ي جمع مؤنث اعلال به حذف صورت مي‌گيرد.

صرف ۱۴ صيغه‌ي مضارع اجوف

يقولُ	تقولُ		يَسير	تسيرُ		يَخافُ	تخافُ
يقولان	تقولان		يسيران	تسيران		يخافان	تخافان
يقولونَ	يَقُلْنَ		يسيرونَ	يَسِرْنَ		يخافون	يَخَفْنَ
تقولُ	تقولينَ		تسيرُ	تسيرينَ		تخافُ	تخافينَ
تقولان	تقولان		تسيران	تسيران		تخافان	تخافان
تقولون	تَقُلْنَ		تسيرون	تَسِرْنَ		تخافون	تَخَفْنَ
أقولُ			أسيرُ			أخافُ	
نقولُ			نسيرُ			نَخافُ	

جزم افعال اجوف

براي مجزوم ساختن افعال اجوف بايد از روي مضارع اعلال شده، فعل را مجزوم ساخت.

در جزم افعال اجوف در صيغه‌هايي كه جزم آن به علامت اصلي (ـْـ) است. يعني در صيغه‌هاي «۱۴ و۱۳، ۷، ۴، ۱» حرف علّه حذف مي‌شود. تَتُوبُ (امر حاضر) تُوبْ «» تُبْ - أسِيرُ (نهي) لا أسِيرْ «» لا أَسِرْ

صرف ۱۴ صيغه‌ي امر اجوف

يقولُ «» لِيَقُلْ : اعلال به حذف (۱) - يقولانِ «» ليقولا - يَقولونَ «» ليقولوا

تقولُ «» لِتَقُلْ : اعلال به حذف (۴) - تقولانِ «» لتقولا - يَقُلْنَ «» لِيَقُلْنَ : اعلال به حذف (۶)

تقولُ «» قُل : اعلال به حذف (۷) - تقولانِ «» قولا - تقولونَ «» قولوا

تقولينَ «» قولي - تقولانِ «» قولا - تَقُلْنَ «» قُلْنَ : اعلال به حذف (۱۲)

أَقولُ »» لِأَقُلْ : اعلال به حذف (۱۳) - نَقولُ »» لِنَقُلْ : اعلال به حذف (۱۴)

فعل ناقص

فعل ناقص (معتل اللاّم) فعلي است كه سومين حرف اصلي آن حرف علّه (و ، ا ، ي) باشد.

اقسام ناقص: ۱ـ ناقص واوي: دَعَوَ ، تَلَوَ - ۲ـ ناقص يايي: هَدَيَ ، رَمَيَ

اعلال در ماضي ناقص

الف) چنان‌چه در صيغه‌ي اوّل ماضي حرف عين‌الفعل فتحه داشته باشد، در اين‌صورت اعلال به قلب صورت مي‌گيرد و در صيغه‌هاي سوم، چهارم و پنجم (۳۴۵) يعني جمع مذكر غايب، مفرد مؤنث غايب و مثناي مؤنث غايب اعلال به حذف صورت مي‌گيرد و در بقيه‌ي صيغه‌ها اعلالي صورت نمي‌گيرد. تَلَوَ »» تَلَا - رَمَيَ »» رَمَی

** «الف» منقلبه (قلب شده) از «واو» به شكل «ا» نوشته مي‌شود، مانند: تَلا ، دَعا و «الف» منقلبه از «ياء» به شكل «ی» نوشته مي‌شود. در ضمن در كلماتي كه بيش‌تر از سه حرف دارند نيز به شكل «ی» نوشته مي‌شود ، مانند : هدی، إِنْقَضی

غايب: هَدَيَ »» هَدَی، هَدَيا ، هَدَيُوا »» هَدَوا ، هَدَيَتْ »» هَدَتْ، هَدَيَتا »» هَدَتا ، هَدَيْنَ

مخاطب: هَدَيْتَ ، هَدَيْتُما ، هَدَيْتُم ، هَدَيْتِ ، هَدَيْتُما، هَدَيْتُنَّ

متكلم: هَدَيْتُ ، هَدَيْنا

ب) چنان‌چه در صيغه‌ي اوّل ماضي حرف عين‌الفعل كسره (ـِـ) داشته باشد، فقط در صيغه‌ي سوم يعني جمع مذكر غايب اعلال به حذف صورت مي‌گيرد. مانند : رَضِيَ ، دُعِيَ ، خَشِيَ

غايب: رَضِيَ ، رَضِيا ، رَضِيُوا »» رَضوا ، رَضِيَتْ ، رَضِيَتا ، رَضِيْنَ

مخاطب: رَضِيْتَ ، رَضِيْتُما ، رَضِيْتُم ، رَضِيْتِ ، رَضِيْتُما ، رَضِيْتُنَّ

متكلم: رَضِيْتُ ، رَضِيْنا

اعلال در مضارع ناقص

۱ـ بر وزن يَفْعَلُ (عين‌الفعل مفتوح)

الف) در صيغه‌هاي ۳، ۹ و ۱۰ (۳۹۱۰) یعنی جمع مذکر غایب، جمع مذکر مخاطب و مفرد مؤنث مخاطب، اعلال به حذف صورت مي‌گيرد.

ب) در صيغه‌هايي كه رفع آن‌ها به ضمّه است، اعلال به قلب (قلب به الف) صورت مي‌گيرد. (صيغه‌هاي ۱۴ـ۱۳ـ۷ـ۴ـ۱)

۲ـ بر غير وزن يَفْعَلُ (يَفْعِلُ و يَفْعُلُ) (عين‌الفعل مفتوح نيست)

الف) در صيغه‌هاي ۳، ۹ و ۱۰ (۳۹۱۰) یعنی جمع مذکر غایب، جمع مذکرمخاطب و مفرد مؤنث مخاطب، اعلال به حذف صورت مي‌گيرد.

ب) در صيغه‌هايي كه رفع آن‌ها به ضمّه است، اعلال به اسكان صورت مي‌گيرد. (صيغه‌هاي ۱۴ـ۱۳ـ۷ـ۴ـ۱)

*** صرف مضارع ناقص بر وزن يَفْعَلُ

غايب: يَخْشَيُ »» يَخْشی ، يَخْشَيانِ ، يَخْشَيونَ »» يَخْشَونَ ، تَخْشَيُ »» تَخْشی ، تَخْشَيانِ ، يَخْشَيْنَ

مخاطب: تَخْشَيُ »» تَخْشی ، تَخْشَيانِ ، تَخْشَيونَ »» تَخْشَونَ ، تَخْشَيينَ »» تَخْشَينَ ، تَخْشَيانِ ، تَخْشَيْنَ

متكلم: أَخْشَيُ »» أَخْشی ، نَخْشَيُ »» نَخْشی

*** صرف مضارع ناقص بر وزن يَفْعِلُ

غايب: يَهْدِيُ »» يَهْدي ، يَهْدِيانِ ، يَهْدِيونَ »» يَهدونَ ، تَهْدِيُ »» تَهْدي ، تَهْدِيانِ ، يَهدِيْنَ

مخاطب: تَهْدِيُ »» تَهْدي ، تَهْدِيانِ ، تَهدِيونَ »» تَهْدُونَ ، تَهْدِيينَ »» تَهْدينَ ، تَهْديانِ ، تَهْدِيْنَ

متكلم: أَهْدِيُ »» أَهْدي ، نَهدِيُ »» نَهْدي

*** صرف مضارع ناقص بر وزن يَفعُلُ

غايب: يَدْعُوُ »» يَدْعُو ، يَدْعُوانِ ، يَدْعُوُونَ »» يَدْعُونَ ، تَدْعُوُ »» تَدْعُو، تَدْعُوانِ ، يَدْعُوْنَ

مخاطب: تَدْعُوُ »» تَدْعُو، تَدْعُوانِ ، تَدْعُوونَ »» تَدْعُونَ ، تَدْعُوينَ »» تَدْعينَ ، تَدْعُوان ، تَدْعُوْنَ

متكلم: أَدْعُوُ »» أَدْعُو ، نَدْعُوُ »» نَدْعُو

جزم فعل ناقص

هنگام جزم افعال ناقص در صيغه‌هايي كه جزم آن‌ها به سكون است، يعني به‌صورت اصلي (صيغه‌هاي۱۴-۱۳-۷-۴-۱) حرف علّه حذف مي‌شود، كه در اين حالت، اين نوع جزم را مجزوم به حذف حرف علّه مي‌گويند (اعراب فرعي) و براي انتخاب

حركت آخر بايد متناسب با حرف علّه‌اي كه حذف شده، حركت آخر را تعيين كرد. (فتحه با «الف» ، ضمّه با «واو» و كسره با «ياء» تناسب دارد.)

مثال: يَهْدي «» لم يَهدِيْ «» لم يَهْدِ (مجزوم به حذف حرف علّه)

تَدْعُو (امر حاضر) «» أُدْعُو (اعلال به حذف) «» أُدْعُ (مجزوم به حذف حرف علّه)

تَخْشَى (نهي) «» لا تَخْشَى (اعلال به حذف) «» لا تَخْشَ (مجزوم به حذف حرف علّه)

*** صرف يك نمونه امر از معتل ناقص

غايب: يَهْدي «» لِيَهْدِ (مجزوم به حذف حرف علّه)، يَهْديانِ «» لِيهديا ، يَهدونَ «» لِيَهدوا (۳)،

تَهْدي «» لِتَهْدِ (مجزوم به حذف حرف علّه)، تَهْديانِ «» لِتَهديا ، يَهْدينَ «» لِيَهْدينَ

مخاطب: تَهْدي «» إِهْدِ (مبني به حذف حرف علّه)، تَهديانِ «» إِهْديا ، تَهدونَ «» إِهدوا (۹)،

تَهْدينَ إِهْدي (۱۰)، تَهديانِ «» إِهْديا ، تَهديْنَ «» إِهْدينَ

متكلم: أَهدي «» لِأَهْدِ (مجزوم به حذف حرف علّه) ، نَهْدي «» لِنَهدِ (مجزوم به حذف حرف علّه)

خلاصه‌ي معتلات

اعلال در معتل مثال (ثلاثي مجرد):

۱ـ ماضي: بدون اعلال

۲ـ مضارع: الف) مثال واوي: اعلال به حذف در تمام صيغه‌ها. ب) مثال يايي: بدون اعلال در تمام صيغه‌ها.

اعلال در معتل اجوف:

۱ـ ماضي: پنج صيغه‌ي اول قلب به «الف» / ساير صيغه‌ها اعلال به حذف

۲ـ مضارع: الف) با عين‌الفعل مفتوح: در دو صيغه‌ي جمع مؤنث اعلال به حذف / ساير صيغه‌ها قلب به «الف»

ب) با عين‌الفعل مكسور يا مضموم: در دو صيغه‌ي جمع مؤنث اعلال به حذف / ساير صيغه‌ها اعلال به اسكان

اعلال در معتل ناقص:

۱ـ ماضي: الف) چنان‌چه صيغه‌ي اول قلب به «الف» شود: در صيغه‌هاي «۳، ۴ و ۵» اعلال به حذف صورت مي‌گيرد.

ب) چنان‌چه صیغه‌ي اول قلب به «الف» نشود: در صیغه‌ي ۳ اعلال به حذف صورت مي‌گیرد.

۲ـ مضارع:

الف) با عین‌الفعل مفتوح: در صیغه‌هاي «۳ ، ۹ و ۱۰» اعلال به حذف صورت مي‌گیرد. / در صیغه‌هاي «۱، ۴، ۷، ۱۳ و ۱۴» قلب به «الف»

ب) با عین‌الفعل مکسور یا مضموم: در صیغه‌هاي «۱۰ ، ۹ و ۳» اعلال به حذف صورت مي‌گیرد. / در صیغه‌هاي «۱، ۴، ۷، ۱۳ و ۱۴» اعلال به اسکان رخ مي‌دهد.

طریقه‌ي مجهول کردن افعال معتل

مثال

۱ـ ماضي: شبیه افعال صحیح و سالم مجهول مي‌شود. وَجَدَ «» وُجِدَ

۲ـ مضارع: چنان‌چه حرف علّه حذف شده باشد، هنگام مجهول کردن باید حرف علّه را به آن بازگرداند. وَجَدَ - یَجِدُ «» یُوجَدُ

اجوف و ناقص:

۱ـ ماضي: به دلیل تناسب با عین‌الفعل، حرف علّه تبدیل به «ي» مي‌شود. باعَ «» بیعَ - قالَ «» قیلَ

دَعا «» دُعِيَ - هدي «» هُدِيَ

۲ـ مضارع: به دلیل تناسب فتحه با عین‌الفعل، حرف علّه تبدیل به «الف» مي‌شود.

یَهْدي «» یُهْدي - یَبیعُ «» یُباعُ - یَقولُ «» یُقالُ